

IV

Katolik Ermenilerin Anadolu'daki Faaliyetleri

Doç. Dr. Şenol KANTARCI

*Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Öğretim Üyesi, Kırıkkale*

ERMENİLERDE DİN

Genel olarak Ermeni inancına bakıldığında; Hıristiyanlık öncesinde Ermeniler, önceleri İranlılar gibi güneşe, aya, suya, toprağa, rüzgara, Ağrı, Süphan, Nemrut gibi dağlara ve yıldızlara, burçlara, büyük sulara; köpeklere, güvercin, şahin, kartal gibi kuşlara; ağaçlara, kayalara yani, kısaca tabiata tapınmaktaydılar.¹ Taptıkları bu nesnelere karşı ibadetlerini (yakarma ve sevgi gösterilerini) açık alanda yaparlardı. Ermeni mitolojisi ile Roma, Yunan ve İran mitolojilerinin büyük ölçüde benzerlikleri vardır. Ermenilerin Hıristiyanlığı kabul etmelerinden sonra dahi Zerdüştlük, Putperestlik devri geleneklerinin bazı tesirleri kaybolmamıştır. Kiliseleri hâlâ doğuya dönük olup, ayinlerde doğuya yönelerek dua ederler.² Ermeniler batıdan gelen Hıristiyanlığı kabullerinden sonra bile uzun yıllar İran'ın baskısı altında kalmışlar ve din değiştirmeye zorlanmışlardır. Bugünkü Ermeni inanışlarında yüzyıllarca süren Zerdüştlük ve puta tapıcılık izleri hâlâ kaybolmamıştır. Örneğin Ermeniler, diğer Hıristiyanlara rağmen, hâlâ adak şeklinde veya genç yaşta ölmüşlerin canı için kurban kesme geleneğini devam ettirirler.³

Ermeniler, kendilerini Hıristiyanlığı kabul eden ilk devlet olarak görürler.⁴ Ermenilerce; İsa, Emiçyazin (Eçmiyazin)'e inmiş, Ermeni kilisesini kurmuş ve bu kiliseyi Doğu ve Batı'daki patriklerden ayrı ve başlı başına bir örgüt olarak meydana çıkarmıştır. Oysa Roma Kilisesi buna karşı çıkarak İsa'nın kiliseyi Saint Pierre'e kurduğunu ve Pierre'in ölümünden sonra Roma'da gömüldüğünü, Papa'nın, Pierre'in doğal takipçisi

olduğunu belirtirler.⁵ Bir başka rivayette ise; Aşağı Ermenistan Kralı Kara Apkar (Ukama)'ın yakalandığı cüzzam derdine şifa dilemek için İsa'ya yazdığı mektubu ve Havariyun Tatyos ile Partogomyos'un İncil'i getirmeleriyle girmiştir.⁶ Bu konuyla ilgili olarak Fahrettin Kırzioğlu: "Büyük- Arşaklılar/ Part Devleti'ni yıkan Sâsanlılar, Kafkaslar kuzyindeki soydaş Atlıgöçebe-Türkler'den ve batıda Romalılar'dan yardım gören Küçük-Arşaklılar'ın "Armenya Kırallığı" nı (238 veya 252'de) hile ile işgal edince, Ateşetapıcılık dinini benimsetmek istemişti. Bu yüzden, ülkede Hıristiyanlık yavaş da olsa yayılmağa başlamış ve "Büyük" ünvanlı Arşaklı, III. Tiridat (287-330) çağında, 298-301 yıllarında resmen benimsemiştir. Hz. İsa Dinini, Küçük-Arşaklılar ülkesine yayan ve eski put evlerini yıkarak, Orta Asya-Türk geleneklerini de bu dine göre düzene koyan "Aydınlatan/Mürşid" ünvanlı Aziz-Gregor (238 veya 252-325), bütün dünya ansiklopedilerinin yazdığı gibi "Parthlı/Pahlav" (Balkhlı) soyundan olup, Arşaklılar'ın tahta geçmeyen Suren-Pahlav kolundan Prens Anak'ın, Ağrıdağı eteğinde çadırda doğan ve sonradan götürüldüğü Kayseri şehrinde Hıristiyan edilip, okutularak rahip derecesine yükselen oğludur. Bunun kurduğu Hıristiyan-Mezheb'i'ne, öteden beri, "Grigoryanlık" ve "Düz Ermeni" veya onun Ermenice ünvanıyla "Lusavorçağan" deniyor diye bir açıklamada bulunuyor.⁷ Esat Uras, Tournbize'den atıfla Horenli Movses'e göre; "Hıristiyanlık, dördüncü yüzyıl başlarında Ermenistan'a ilk kez batı kesiminden, Kapadokya bölgesinden girmiştir. Sonra, Kirkor Lusaroviç'in belirmesine kadar yine eski dine dönülmüş ve asıl Hıristiyanlık onun çıkışıyla başlamıştır."⁸ demektedir.

Rivayete göre, Ermenistan'a Hıristiyanlığı getiren Gregorie Lussarovitch, aslen İranlı (Part) bir kişidir.⁹ Ermeni kilisesinin esaslarını kuran ve faaliyet gösteren Gregorie'nin ismine atfen ve Ermenilerin büyük bir kısmının mensup olduğu bu mezhebe, Krikoriye- Gregoriyen¹⁰ adı verilmiştir. Aynı zamanda bu Ermenilere "Düz-Ermeni" veya onun Ermenicesiyle Lusavorçağan (Nursaçıcı-Aydınlatıcı) ya da Ugarpar da denilmektedir.

Ermeni Kilisesi'nin tarihi tetkik edildiğinde dikkate değer önemli bir husus, bu kilisenin gerek Bizans gerekse Roma Kilisesi'nin nüfuzuna girmekten kaçınma çabasıdır.

ERMENİLERİN KATOLİKLEŞTİRİLMESİ

İran'ın kendi dinini Ermenilere kabul ettirmek için verdiği mücadeleden sonra özellikle Bizans Kilisesi, kendi mezhep ve görüşlerini Ermenilere benimsetmek için asırlarca çaba sarf etmiştir. Özellikle V.-XII. yüzyıllar arasında zaman zaman yapılan toplantılarda, bazen Katogikoslar Ermeniler adına bu teklifleri kabul etmelerine rağmen, Ermeniler bunları tanımamıştır. Yine aynı durumda Latin kilisesi mücadele etmiş ancak Ermeniler kendi Katogikoslarına rağmen Latin Kilisesi ile de birleşmekten kaçınmışlardır. Ancak bir kısım Ermeniler Papa tarafından I. Pier Abraham unvanı ile Sis Patrikliğine getirilen Abraham Ardvzan'ı takiben Katolikliğe geçmiş ve Katolik kalmışlardır. Katolikliğin Ermeni toplumuna benimsetilmesi ve Roma'nın nüfuzu altına girmesi için Avrupalı Katolik misyonerler tarafından yoğun çalışmalar yapılmıştır. Özellikle Haçlı seferleri sonrasında Katolikliğe giriş dönemi başlamıştır. Fransa ve Vatikan'ın yanı sıra Kilikya Ermeni Baronluğu'nun da siyasi tercihi olarak Katolikliğe ilgi duymasında, Venedik yönetimi altında bulunan Kıbrıs ve Ceneviz kolonileriyle olan münasebetlerin de etkisi olmuştur. Öyle ki Kilikya Ermeni Baronluğu döneminde Haçlılar, Ermeni toplumu üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu izler özellikle kültür ağırlıklı olmuştur. Daha da ileri gidilerek Ermeniler, bu dönemde Avrupa hanedanlarıyla kız alıp vermiş ve kan bağıyla akraba olmuşlardır. Bunun sonucu olarak da ; Kilikya'da bulunan halk ve ruhanilerin bir kısmı Roma'ya itaat ederek Katolikliği benimsemişlerdir. Bu dönemde Katolik olamayanlar ise menfaatleri için Roma'ya sempati duymaya başlamışlardır. Bundan dolayı İstanbul'a ilk getirilen Ermenilerin büyük bir çoğunluğu Kilikya'dan geldikleri için Katolikliğe yatkındılar. Daha sonra Kilikya Ermeni Baronluğu'nun sona ermesiyle bu bölgede yaşayan Ermenilerin büyük bir bölümü Karaman'a oradan Kütahya'ya daha sonra Bursa'ya yerleşmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle beraber bu Ermenilerin büyük bir kısmı İstanbul'a getirilmiştir.

Türkiye'deki Ermeniler, Chalcedoine Concile'i kararlarını reddederek, "İsâ"da bir yaratılış kabul ediyorlardı ve kendilerine Lusavorçagan deniliyordu. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, Türkiye Ermenileri arasında bir de Katoliklik propagandası baş göstermeye başlamıştı. Aslında çok önceleri başlayan bu hareket¹¹, ilk olarak 1641'de Patrikhanenin Samatya'dan Kumkapı'ya aktarılması sıralarında ortaya çıktı. Bu sıralarda İstanbul'da yaşayan Pere Slement Galano isminde bir lâtin rahibi

Galata'da Ermeni çocuklarını toplayarak ders veriyordu. Çünkü, Galano Ermeniler arasında gizli gizli Katolikleştirme propagandası yapıyordu. Ancak İstanbul Ermenileri bundan memnun olmadılar, bunun üzerine Galano ve arkadaşları İstanbul'dan kaçmışlardır. 1668'de Katolik Papazlar, Tercan, Hasankale, Gümüşhane, Kars, Bayburt ve Trabzon'da yerleşerek çalışmaya başlamışlardır.¹²

Ermenilerin Katolikleştirilmesi hususunda Tcholakian şöyle demektedir:

“...Ermeni Katolik Kilisesi bazılarının sandığı gibi, tarih sürecinde kardeş kilisesinden ayrılarak Katolik kilisesine bağlanan bir Kilise değildir. Ermeni Katolik Kilisesi XVI. Ve XVII. yüzyılda Doğuda yer alan Kilise toplulukları içinde yer almaz. Ermeni kilisesi tümüyle ayrıdır.... Ermeni kilisesi Hıristiyan dini mezheplerinin ikisinin de karıştığı, iki eğilimin de birleştiği bir kilisedir.”¹³

1701-1702 tarihlerinde birtakım Ermeniler, Papalığa uyarak Katolikliği kabul etmiştir. Ancak nikah, gömülme gibi törenler için ruhani bir başvuru yerleri olmadığından bu gibi törenler için Ermeni rahiplerine; günahların itirafı, âyin gibi konularda da Katolik papazlarına müracaat etmişlerdir.¹⁴

1810'da Ermeni Katolikleri Patrikhaneye başvurarak ileri sürdükleri beş önerinin, Ermeni Lusavorçagan Kilisesi tarafından kabul edilmesi halinde kendileriyle birleşmeye hazır olduklarını bildirmişler ancak bu birleşme sonuçsuz kalmıştır. Önerilerinden;

1. Ayin sırasında, Papalara karşı mücadele etmiş olan Ermeni Katogikosların adlarının anılmaması.

2. Ruhani derecelerin verilmesi esnasında Chalcedoine Sinodu'nun lanetlenip aforoz edilmemesi.¹⁵

Bu iki esaslı öneri, Lusavorçaganlar tarafından kabul görmemiştir. Papa, Ermenilere sadece bir Episkopos göndermekle yetinmiştir. Ancak, ileri için bunu iyi görmeyen Ermeniler Katolikliğin yayılmasını önlemek için bir birlik kurmaya uğraştılar. Fakat yine bir sonuç alınamamıştır.

1819 yılında Darphane Bakanı olan Düzyanların evinde âyin eşyası ve kilise süslemeleri bulunmuştur. Başta Patrik olmak üzere Ermeni ileri gelenleri Katoliklerin başlarında bulunanlar arasında tartışmalar yapılmış ve bir birleşme esası kararlaştırılmıştır. Ancak, Lusavorçagan Ermenileri, bunun Patrik'in yetkisinin dışında olduğunu ileri sürerek

karşı çıkmıştır. Bu birleşme esasını Katoliklerden sadece Venedikliler kabul ettiler. Lübnan, Ankara ve öteki yerlerdeki Katolik Ermeniler bu birleşmeyi uygun bulmadılar.¹⁶

Bükreş Antlaşması'ndan (1811) sonra bir kısım Ermeniler açıkça Katolik olduklarını ilan ettiler. Katolikliği kabul eden bu Ermeniler kültürlü, zengin ve sanatça ileri gelenlerdi. Bu Ermenilerin Katolikliği kabul etmesinden rahatsızlık duyan Ermeni Patriği idaresindeki Gregoryen Ermeniler, Katolik Ermeniler'e düşman olmuşlardı. Fransa Katolik Ermenileri her türlü yardım ve himayeye mazhar kılmış, onların Fransa'da eğitim görmelerinde ve ticari faaliyetlerinde her türlü kolaylığı sağlamıştı. Bu yüzden Osmanlı topraklarında yaşayan Maruniler, Keldaniler gibi azınlıklar da Katolik Ermeni cemaatine dahil olmaya başladılar.¹⁷ Bütün bu gelişmeler Akka yenilgisinin acısını içerisinde çıkarılamayan Napolyon Bonapart'ı bir tür intikam almak için Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan Katolik Ermenileri yönetime karşı ayaklandırma düşüncesine sevk etmiştir. Ancak bu konuda İstanbul Büyükelçisi Sebastian'dan olumlu bir cevap alınamamıştır.¹⁸

Ermeniler arasında Katolikliğin gelişmesinden rahatsızlık duyan Gregoryen Ermeniler, bu durumu Babıali'ye şikayet ettiler. Osmanlı Hükümeti, 1828 yılında İstanbul'daki Katolik Ermenileri, Anadolu'nun iç kısımlarına doğru mecburi bir iskana tâbi tutmuş önde gelenlerinden bir kısmı için ise ölüm cezası kararı almıştır. Ayrıca Katolik Ermenilerin mallarına el konulmuştur.¹⁹ Fakat bu dönemde Rumeli ve Anadolu'da meydana gelen Rus istilası sebebiyle bu sürgün hadisesi önemini kaybetmiştir. Olaylar sebebiyle Fransa ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti nezdindeki müdahale ve protestoları meseleyi bir "Katolik Davası" haline getirmiştir. Kendisini Katoliklerin hamisi gibi gören Fransa, bütün Katoliklerin sürülmesini Katolik mezhebine karşı düşmanca bir tavır olarak gördüğünü, bu meseleyi kendi öz meselesi gibi telakki ettiğini keskin bir üslupla Babıali'ye ifade etmiştir. Gelişen bu olaylar karşısında Fransız Hükümeti, Osmanlı Devleti'ni protesto ederek, Edirne Antlaşması uyarınca Katolik Ermenilerin İstanbul'da kalması, müsadere edilen malların iadesi, Katolik Ermeniler için Patrik tayin edilmesi yönünde Büyükelçiliği vasıtasıyla baskı yapmaya başlamıştır. Rusya ile sürdürdüğü savaş esnasında gelişen bu olaylar karşısında Osmanlı Devleti, Fransa başta olmak üzere bütün Katolik devletlerin baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Bu sebepten Babıali bu meseleye tavizkar bir şekilde yaklaşmaya bir anlamda mecbur edilmiştir.²⁰

Doğu Anadolu'nun Rus istilasına uğradığı bu dönemde, bölgede bulunan Gregoryen Ermeniler, Osmanlı Devleti'ne karşı Rus kuvvetleriyle alenî bir şekilde işbirliği ve ihanet içine girmişlerdi. ²¹ İşte bu durum Katolik Ermenilerin muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşında devletin en sadık tebası olacaklarına dair yaptıkları propagandaları haklı çıkarmıştır. Bu gelişme, Katolik Ermenilerin meseleleri üzerine Babıalı'nın samimi bir şekilde yaklaşması eğilimini takviye etmiştir. Bu durum, Katolik Ermenilerin affedilerek geri dönmelerine sebep olmuştur. Ancak, Fransa, Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasında artan bu düşmanlık sebebiyle, artık iki cemaatin dostça bir arada yaşamalarının mümkün olmadığını dile getirerek, Katolik Ermenilerin ayrı bir "millet" olarak tanınmalarının gereğinden bahsetmeye başlamıştır. ²² Osmanlı-Rus Savaşı sırasında bölgede bulunan Katolik Ermenilerin bu sadakatine, Rusya'nın Van ve Erzurum'daki başkonsolosu Mayevski'nin hatıralarındaki Katolik Ermeniler ile ilgili yaklaşımı, az da olsa bir açıklama getirmektedir:

"Onlar kendi soydaşlarından tamamıyla uzak duruyorlar ve hatta kendilerinin bile Ermeni olduklarını söylemek istemiyorlar. Genellikle onlar inzivaya çekilerek kendilerini ayrıca millet aleyhinde sayıyorlar. Hem de Katolik dini milli propaganda için elverişli değildir. Bundan da Ermeni Katoliklerin de milli bir idealin gelişmeyeceği sonucu çıkmaktadır"²³. Mayevski'nin Katolik Ermeniler hakkında böyle bir yargıda olmasında Katolik Ermeniler ile Gregoryenler arasındaki çekişme önemli rol oynar.²⁴

Gregoryen Ermeni halkı ile Katolik Avrupa arasında daimi bir düşmanlık bulunduğu için, Avrupalı devletler daha çok Katolik Ermenileri bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etme yolunu zaman zaman seçmişlerdir. Avrupa, Şark Meselesinde Ermenileri kullanmak için, onların bir kısmını önce Katolik mezhebine çekmiş, sonra da bunları Batı kapitalizminin Osmanlı sınırları içerisindeki simsarları haline getirmiştir. Bu durum, bir taraftan Osmanlı Devleti içerisinde bulunan Gregoryen Ermenileri rahatsız ederken diğer taraftan da, devlet içinde Batı müdahalesi yüzünden bir huzursuzluğun çıkmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Katolik Ermeni toplumu üzerinde planlarını adım adım gerçekleştiren Fransa, 1830 yılına gelindiğinde Mahmut II. döneminde bir kısım Ermenileri mezhep yönünden kendi himayesi altına almayı başarmıştır.²⁵ Bu dönemde Sultan Mahmut Ermeni Katoliklerini bir topluluk olarak kabul etmiştir ve 27 Şubat 1830'da

Andon Nurican isminde bir Ermeni papazı, Katolik Marhasası olarak atanmıştır. Bu zat, Avusturya uyruklu olduğu için resmi bir sıfat verilmiştir. Nihayet 22 Aralık 1831'de Hagopos Çukuryan adında bir papaz Ermeni Katolik Patriği olarak atanmıştır. İlk Patriklik makamı Adana, daha sonra Lübnan Dağında Zimmar manastırı olmuştur²⁶. Bu tarihten sonra Katolik Ermeniler Doğuda Katolikliğin koruyucusu durumuna gelmiştir. İlk Patrikliğin Adana'da yani artık yüzyıllardan beri varolmayan Kilikya Ermeni Krallığı'nın hudutları içerisinde varlık göstermesi çok anlamlıdır.²⁷

Ermenilere, Katolik mezhebini benimsetme gayreti içerisinde olanlardan biri de, Vatikan yani Papalık olmuştur. Papalığın bu faaliyetleri Fransa'yla birlikte olduğu gibi zaman zaman da tek başına olmuştur. Genel olarak Ermenilerin Katolikleştirilmesi meselesine bakıldığında başı Fransa ve Vatikan'ın çektiği söylenebilir. ²⁸Buradaki en önemli hadise Türkiye'de bir "Ermeni Meselesi" olayını çıkartan ilk Avrupalı devletin Fransa oluşudur. Fransa, 17. yüzyılda Türkiye Ermenilerinin Doğuda Fransız menfaatlerinin bekçiliğini yapabileceğini keşfetmiş ve bu konuyu işlemeye başlamıştır. ²⁹ Bunu gerçekleştirirken Fransa'nın yaptığı ilk iş, yukarıda da bahsettiğimiz gibi "din" olgusunu ele almak olmuştur. Bu amaçla Ermenilerin Katolik mezhebine geçmeleri için çeşitli şekillerde propaganda faaliyetlerinde bulunmuş, sonuçta da önemli sayıda Türkiye Ermenisini kendi mezheplerine geçirmeyi başarmıştır.³⁰

KATOLİK ERMENİLERİN FAALİYETLERİ (1915-1920)

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki belgelerde 1915 yılında "sevkiate tabi tutulmayan Ermeniler" arasında hasta ve âmâların, asker ve ailelerinin, memur, tüccar, bazı amale ve ustaların yanı sıra; Katolik ve Protestan mezhebinden olanların da³¹ yer alması oldukça dikkat çekicidir.

16 Ağustos 1331 (29 Ağustos 1915) tarihli Dahiliye Nezaretinden Nazır (Talat Paşa) imzasıyla, Hüdâvendigar, Ankara, Konya, İzmit, Adana, Mar'aş, Halep, Zor, Sivas, Kütahya, Karesi, Niğde, Ma'mûretü'l-aziz, Diyârbekir, Karahisâr-ı Sâhip, Erzurum ve Kayseri'ye çektiği şifre de: "Ermenilerin buldukları mahallerden ihrâclarıyla ta'yin olunan menâtıka sevklerinden hükûmetce muntazar olan gâye bu unsurun hükûmet aleyhine teşebbüsât ve fa'aliyette bulunamamalarına ve bir

Ermenistan hükûmeti teşviki hakkındaki âmâl-i milliyyelerinin tâ'kib edemeyecek bir hâle getirilmelerini te'mîn esâsına ma'tûf olub, efrad ve eşhâs-ı merkûmenin imhâsı olmadığı (bu kimselerin imhasının söz konusu olmadığı) için sevkîyât esnâsında kâfilelerin masûniyet-i hayâ-tiyye ve muhâcirin tahsîsâtından sarfiyât icrâsıyla i'âşelerine âid her türlü tedâbîrler bi'l-etraf istikmâl ve yerinden çıkarılıp der-dest-i sevk bulunanlardan mâ-adâ kalan Ermenilerin yerlerinden çıkarılmaması ve tebliğ-i sâbık vechile asker âileleriyle ihtiyâc nisbetinde san'atkâr ve Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk olunmaması hükûmetce sûret-i kat'iyede müstelzendir..."³²

Talat Paşa tarafından 30 Teşrîn-i Evvel sene 331 (4 Kasım 1915) te, Konya'ya çekilen bir başka şifrede: "Berây-ı sevk orada bulunduğu bildirilen iki bin Ermeninin şimdilik sevk olunmayarak vilâyet dâhiline taht-ı muhâfazada bulundurulması ve asker âileleri ile Katolik ve Protestan olanların da ber-mûceb-i ta'lîmât dâhiline münâsib mevâki'de iskanları."³³ istenmektedir.

Talat Paşa'nın 2 Mayıs 1916 senesinde Haleb'e çekmiş olduğu şifrede ise; Haleb'teki Maraş Katoliklerinin sevk olunmamaları, sevkîyatın durdurulması, sevk olunanların da geriye getirilmeleri³⁴ belirtilmektedir.

Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın bu telgraflarından Anadolu'daki Katolik ve Protestan Ermenilerin herhangi bir olaya karışmadıkları izlenimi çıkmaktadır.

Aslında Katolik ve Protestanların sevkîyata tabi tutulmaması, bunların olaylara karışmadığı anlamını çıkarmamaktadır. Zira, Hüseyin Nazım Paşa'nın verdiği belgeler 1894 Ermeni olaylarında, Protestan ve Katoliklerin de olaylara karıştığını açıkça göstermektedir. Örneğin Hüseyin Nazım Paşa, Bitlis Vak'ası'nı anlatırken Protestan ve Katoliklerin İslâm ahali Cuma namazını kılmak için camiye girdiğinde talan ve yağmalara başladığını ve sonra da İslâm ahali üzerine saldırıya geçtiğini şöyle anlatır: "... Cum'a günü ahâli-î İslâmiyye cevâmi'i şerîfeye gidip hutebâ minberde kırâ'ât-ı hutbe ettiği sırada Protestan mektebinden çalınan bir çan üzerine en evvel Ermeni mu'teberânı ortadan çekilip şuraya buraya gizlenmiş ve ikinci def'a çalınan çan akabinde tekmil Ermeniler dükkânlarını kapayıp ve yol üzerine ahâliyi yağmaya tahrîs için ba'zı eşyâ ilkâ ve birkaç dükkân derûnunda da ortalığa yangın telâşını vermek üzere mevâdd-ı müştâ'ille ilkâ edip silâhlarını almak için hânelerine azîmet eylemiş ve silâhını alan cevâmi'-i şerîfe kapılarına ilerlemeğe başlamış iken, her noktada birden hücum ma'nâsını ifâde edecek

olan üçüncü çanın çalınmasına mahal kalmadan pencerelerden ahvâli gören kadınların câmi'lere gönderdikleri çocuklarla ahâli-i İslâmiyyeye keyfiyeti ihbâr eylemeleri üzerine hutbenin hitâmına intizâr etmeksizin cemâ'at câmi'lerden dışarı fırlamış ve kapı önünde müsellah Ermenilerin ta'arruz ve tecâvüzlerine hedef olmağa başlamış...." diye devam eden belgede Ermenilerin hepsinin silahlı oldukları İslâm ahalinin ise odun ve sopa gibi şeylerle kendilerini korumaya çalıştıklarını ve daha sonra gittikçe büyüyen olaylar neticesinde gerek Müslüman ahali-den gerekse Ermenilerden de Katolik ve Protestan yaralı ve maktullerin bulunduğunu anlatmaktadır.³⁵ Hüseyin Nâzım Paşa'nın, anlattıklarıyla mesele elbetteki sonuçlanmıyor. Burada Hüseyin Nazım Paşa'dan alıntı yapılarak 1894 yılındaki Katolik ve Protestanların tedhiş faaliyetlerinin verilmesi, Katolik Ermenilerin de tarihsel süreç içerisinde olaylara karıştığını göstermek içindir. 1915 yılına gelindiğinde Katolik Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne karşı takınmış oldukları tutumda normalde bir değişiklik olmamıştır. Zaten Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde Talat Paşa imzasıyla gönderilen diğer birçok şifreli telgraf da her ne kadar Katolik ve Protestan Ermenilerin sevkiyattan hariç tutulmaları isteniyorsa da:

"...bunlardan çete teşkilâtında medhaldâr oldukları anlaşılan veyâ ma'lûmâtlarına mürâcâ'ât edilmesi lâzım gelen eşhâs Es'ad Bey'in muvâsalatına kadar mevkûfen orada bırakılması ve tahkikâtın ta'miki muktezidir."³⁶ demesi, Osmanlı Devleti toprakları içerisinde savaş durumu şartları altında devleti tehdit eden her kim olursa olsun farklı bir işlem yapılmayacağını bizlere göstermektedir. Yani tehcir harici tutulanlardan, zararlı faaliyetleri görülenler ister Katolik ister Protestan olsun yeni iskân sahalalarına sevk edilmişlerdir.³⁷ Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi de, sevk edilen Ermenilerin güvenliği hususudur. Tehcir sırasında alınan tedbirler özetlenecek olursa;

- Yolculuk sırasında Ermenilerin rahat ettirilmeleri ve emniyetleri sağlanmıştır.³⁸
- Yerleşebilmeleri için kredi tahsis edilmiştir.³⁹
- Gebe kadınlar, hastalar, sakatlar ve onlara bakacaklar görev dışı bırakılmıştır.⁴⁰
- Lübnan'da, Urfâ'da, Şam'da yetimhaneler açılmıştır.
- Yetim ve öksüz olan Ermeni çocuklarının en güzel şekilde bakım ihtiyaçları bu yetimhanelerde gerçekleştirilmiştir.⁴¹

- Yollarda yardım maksadıyla iâşe merkezleri açılmıştır.
- Taşınır – taşınmaz malları için yönetmelik ilan edilip güvence altına alınmıştır.⁴²
- Mahalli yöneticiler her türlü durumdan sorumlu tutulmuş, ihmali görülenler cezalandırılmıştır.⁴³
- Tehcir muntıkalarına devamlı müfettişler gönderilmiştir.⁴⁴

Ancak, devlete karşı düşmanca tavır içerisinde bulunan bütün Ermeniler (Bunlar ister Katolik, ister Protestan olsun.) yukarıda da belirtildiği gibi hiçbir ayırım yapılmadan, ancak güvenlikleri sağlanarak 1915 yılı içerisinde söz konusu sevkıyata tabi tutulmuşlardır. Çünkü gerek Katolik gerekse Protestan Ermeniler Osmanlı Devleti içerisinde huzursuzluklar çıkarmış ve terör olaylarına karışarak Türk halkına karşı katliam hareketlerine girişmişlerdir. Zaten 1918 yılına gelindiğinde durum hem Osmanlı Devleti⁴⁵ hem de Ermeniler için son derece değişik bir hâl almıştır.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'yle birlikte Anadolu'yu işgale başlayan müttefikler, özellikle Fransızlar ve onların silahlandığı Ermeni Alayları, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tedhiş faaliyetlerine girişmişlerdir. Büyük savaştan yenik çıkan Türkler sahipsiz, Ermeniler silahlı ve yenen devletlerin himayesi altına girmişlerdi. Mütarekeden hemen sonra Doğu Anadolu'dan çekilen Osmanlı ordusunun yerini Ermeniler doldurmaya başlamışlardı. Bu dönemde Doğuda, Erzincan, Erzurum, Sarıkamış, Kars, Iğdır, Kağızman, Güneyde, Urfa, Antep, Maraş, Adana gibi yerler de Ermeniler terör estirmeye, Müslüman Türk halkını katletmeye başlamışlardı.

Anadolu'daki azınlıklara özellikle de Ermenilere karşı XVI. yüzyıldan itibaren ilgi duyan ve bu amaçla Türkiye'ye 1548'den itibaren seyyahlar göndermeye başlayan⁴⁶ Fransa, Doğuda çıkarları için kendisine Katolik bir müttefik oluşturmak için özellikle Ermeniler üzerinde yüzyıllarca mesai harcamış ve amacına ulaşmıştır. Bu gayretlerinin karşılığını da Anadolu'da oluşturdukları müttefikleri Ermenilerden ki büyük olasılıkla Katolik Ermeniler'den bu dönemde almıştır. Fransa tarafından bu dönemde planlı bir şekilde oluşturulan "Doğu Lejyonu" (Legion d'Orient)'nun kurulması, Fransa'nın Türkiye'nin güney vilayetlerini işgali sırasında bir emperyalizm aracı olarak ortaya çıkmış olacaktır.⁴⁷ Bogos Nubar Paşa, 12 Kasım 1914 yılında Kahire'deki İngiliz diplomatik temsilcisi olan Milne Cheetham'a işbirliği teklifi yaparken şu

bilgiyi vermişti: “Kilikya Ermenileri, İskenderun, Mersin veya Adana’ya yapılması muhtemel bir çıkartmayı desteklemek için gönüllü yazılmaya hazırdılar. Dağlık mıntıkadaki Ermeniler de kıymetli yardımda bulunabilecek; silâh ve mühimmat temin edilirse, Türkler’e karşı ayaklanacaklardır.”⁴⁸

Londra Rus Büyükelçisi Kont Benckendorf ise, 24 Şubat 1915 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Sazanov’un “Ermenilerin Türklere karşı kullanabileceği silah ve mühimmatın İskenderun’a gönderilmesi gayretlerinde İngiltere Dışişleri Bakanlığı’na iletmiş ve şunları eklemiştir:⁴⁹

“Zeytunlu Ermeni milletvekilleri Mavino Huyan, Mikael Averdyan ve Gasparyan’ın Rus Kafkas Ordusu sahra kurmayına bildirdiğine göre, Kilikya’nın her tarafında, özellikle Zeytun’da Hınçak örgütünün birçok taraftarı, Adana, Haçin, Sis, Firmus, Maraş ve Halep’te komiteleri vardır. Başlatılacak akımın başına 1895’deki akımı yöneten aynı fertler – Tohadciyan, Yenidünyan, Surenyan, Çakıryan, Yakubyan ve Gasparyan- geçirilebilir. İskenderun veya dolaylarına baskın yapmadan, çok sayıda silâhı içeriye taşıyabileceklerini bildiriyordu.”

Bu dönemde Osmanlı ordusu ile çatışmaya giren Çukurova Ermenileri, bu hareketlerinde başarılı olamamışlar ve Suriye sınırına yakın Musa Dağı’na çekilmişlerdir. Başarısız isyan hareketi bir bakıma Fransa için bir nimet niteliği taşımıştır. Musa Dağına çekilen bu isyancıları, Fransız Deniz Kuvvetleri Port Said’e götürmüştür. 4.000 civarındaki Ermeni’yi Fransa, Osmanlı’ya karşı kullanmayı tasarlamış ve böylece “Doğu Lejyonu” (Legion d’Orient) fikri doğmuştur.⁵⁰

Ermeni gönüllülerinden oluşan bu lejyon, Kıbrıs’ta Magosa’nın 24 km. kuzeyinde ve Trikomo (Yeni İskele)’nin 2 km. güney doğusundaki askeri kampta sıkı bir disiplin ile eğitildikten sonra, 1917 yılında Müttefik kuvvetlerle General Allenby’nin komutasında Filistin cephesine sürülecektir. 1918 Eylül’ünde Filistin çöllerinde savaş büyür ve cephe Fransız bayrağını dalgalandıran bir birlik olan “Ermeni Lejyonu” ölümlerini kumlara gömerken Fransız Albay Allenby’nin şu nutkunu dinliyordu:⁵¹

“... Hakkın ve Medeniyetin savunucuları (!) ile birlikte, cephelerde dövüşerek bağımsız Ermenistan’a giden yolun kapısını açtınız.”⁵² Böylece Fransa, Ekim 1918’de “Doğu Lejyonu”na artık “Ermeni Lejyonu” adını vermiş ve doğudaki küçük müttefikini mükafatlandırmıştı. 30 Ekim

1918 Mondros Mütarekesi'yle birlikte de Ermeni Lejyonu Fransız birlikleriyle beraber güney vilayetlerini işgale başlamıştı.⁵³

Fransızlar Çukurova'da kurulacak olan tampon bir Ermenistan ile Türkiye'nin Suriye'ye doğrudan müdahalesini önleyecek ve bu ise Suriye'deki Fransız hakimiyetine güvence teşkil edecekti. Bu bağlamda Fransa'nın, Çukurova politikası başlıca iki doğrultuda kendisini göstermekteydi. Bunlardan birincisi Ermenilere askeri harekatta yer verilmesi, ikincisi ise Çukurova'nın idari yönden Ermenileştirilmesi idi.⁵⁴

Maraş, 22 Şubat 1919'da Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi bahane edilerek İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmişti. İngilizlerin Maraş'a gelmekte olduklarını haber alan Ermeniler, bando ve çiçekler eşliğinde İngilizleri karşılamışlar "yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler" avazlarıyla İngilizleri cesaretlendirmişlerdir. Ermenilerin bölgede Müslüman halka yönelik hareketleri, İngilizleri Türklerin ayaklanmasına sebebiyet vereceği korkusuyla tereddüde sokmuş ve bunun üzerine İngilizler Ermenilere karşı bir takım tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bu durum üzerine bir grup Ermeni Adana'da bulunan Fransız komutanına giderek bir an önce Maraş'ı İngilizlerden teslim almalarını istemişlerdir. Bu Ermenilere göre eğer Fransızlar şehre girerse daha çok imtiyaz sahibi olmuş olacaktı. Özellikle 15 Eylül 1919'da "Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkındaki İngiliz-Fransız mukavelesinin" imzalanması, bu bölgedeki Türk halkını dehşete düşürmüştü. Çünkü bu anlaşmaya göre Maraş, Antep, Urfa ve bu yerlerin civarları İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara terk olunacaktı.⁵⁵ Nitekim çok geçmeden Maraş, el değiştirerek İngilizlerden Fransızlara geçmiş ve bundan sonra kentte Ermeni vahşeti had safhaya ulaşmıştır.⁵⁶ Aynı şekilde Adana ve havalisinde faaliyet göstermek üzere kurulan "Ermeni İntikam Alayı",⁵⁷ Kozan, Osmaniye ve Adana'ya Fransız üniforması altında çıkan Ermenilerden başka, Kafkasya'dan ve Antranik emrindeki gönüllü Ermeni çetecilerinden de tecrübeli Ermeni komitçileri Çukurova'ya akın etmeye başlamışlardır.⁵⁸ 11 Aralık 1918'de Fransız subayları idaresinde 400 kişilik yerli Ermeni'den kurulu bir Fransız taburu Dörtöyöl kasabasına girmiştir. 17 Aralık 1918'de Yarbay Romieu komutasındaki birlikler Mersin'den karaya çıkmışlar ve bu kuvvetten ayrılan küçük müfrezeler Tarsus, Adana ve Misis'i işgal etmişlerdir. 19 Aralıkta ise Fransız İşgal Ordusu Komutanı General Hamlin Mersin'e ve Adana'ya girmiş buradan da Toros tünellerinin işgalini düzenlemek üzere Pozantiya geçmiştir. Böylece Mersin, Tarsus, Yenice, Pozanti,

Adana, Ceyhan, Toprakkale, Bahçe ve İslahiye'ye Fransızlar yerleşmiş oldular. Adana bölgesini işgal eder etmez de beraberlerinde getirdikleri Ermeni alayından başka bölgede bulunan ve Birinci Dünya Savaşı'nda göç edip sonradan geriye dönmüş olan Ermenileri de silahlandırarak Türklere karşı kullanmışlardır.⁵⁹ İşgaller sırasında örneğin Adana'daki işgalcileri yerlere halılar sererek karşılamışlardır.⁶⁰ Aynı olaylar Urfâ'da ve Antep'te de gerçekleşmiştir.

İşte bu atmosfer içerisinde artık İngiliz, Fransız işgallerinin bölgede daimi olacağı düşüncesi Ermenilerin bölgede Türk halkına yönelik tedhiş faaliyetlerini zirveye çıkarmıştır. Yusuf Ayhan'ın "Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu" adlı eserinde, "Ermeni Mezbahalarında Boğazlanan Adanalılar" başlığı altında Adana'da Ermenilerin Türklere yönelik giriştiği katliamı şöyle anlatmıştır:

"Adana baştan başa kan kokuyordu. Türk kanı kıyasıya akıtılıyor, insan mezbahalarına sürüklenerek götürülen Türkler buralarda boğazlanıyordu. Ermeni kilisesi bu mezbahaların başında geliyordu. Kilisenin şimdiki Ağba otele bakan batı cephesinde zangoç için küçük bir ev vardı. Bu ev kilise avlusundaydı. Kilise önünden geçen sokağın kenarındaki zangoçun evi insan mezbahası haline getirilmişti. Bu mezbahada her gün birçok Türk çocuğu boğazlanıyordu. Tıpkı kasap dükkânlarında olduğu gibi, cesetler parçalanarak engellere takılıyor, böylece bu vahşet hareketi tarihlere lânet ve esef dolu sahifeler halinde geçiyordu.

Çengellere çok defa diri diri geçirilen talihsizler de oluyordu. Feryad ve ızdırab içinde diri diri çengele geçirilen Türk çocukları satırlar altında parçalanıyor, parça parça ediliyordu. Ermeniler bu vahşet hareketlerinde birbiriyle yarış halindeydiler.

Ermeni mezbahalarında binbir işkenceyle öldürülen Türkler, genel olarak Adana'nın yerli simalarıydı. Bunlar Adanalı Ermenilerin yakından tanıdığı ve iğtişaştan beri dış biledikleri ailelerin çocuklarıydı. Eski husumetlerin intikamını almak için bu mezbahalarda her gün kan akıtılıyor, birçok Türk çocuğu boğazlanıyordu. Eski tanıdıklardan ele geçirilenler mezbahalarda işkenceyle öldürülür, diğer masumlar da kilise avlusunda açılan büyük çukurlara atılırdı.

Kilise avlusu baştan başa kazılarak, derin bir mezarlık haline getirilmişti. Bu mezarlık bir iki bin kişiyi alacak derinlikte kazılmıştı. Mezbahada parçalamağa lüzum görmediklerini bıçaklayarak bu çukura yuvarlıyorlardı. Çukura atılanlardan çoğu ya beynine bir kurşun

sıkılarak, yahut da başına bir çekiçle vurularak öldürülüyor, ölmese de yuvarlandığı çukurda inleyerek can veriyordu.

... Adana Ermeni Kilisesinin geniş avlusunda, bitişiğindeki Tayyare Cemiyeti'nin binasını tâmir için açılan kireç kuyusundan, bu gizli faciyanın kurbanlarına ait cesetler çıkmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın "Katin Ormanı Faciası" nı Ruslardan çok önce, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Ermenilerin Adana'da işledikleri, toprak altından çıkarılan bu sayısız cesetten anlaşılmıştı. Adana Ermeni Kilisesi, işte bu şekilde, bir taraftan mezbaha, diğer taraftan da "Katin Ormanı Mezarlığı" haline getirilmişti.

İnsan kasabı Ermenilerin espirileri de ürperticiydi.

— Agop, ne kadar çiğköftelik istiyorsun?

— Ya sen Sarkis Ağa, sucukluk mu, pastırmalık mı istiyorsun?

Bu ürpertici, vahşi espirilerle kasap çengellerine geçirilen Türk çocuklarının vücutları, ölüm sırasını bekleyen diğer masumların gözü önünde parçalanıyor, işkence metodlarının en ağırı uygulanıyordu.

Bunu yapmakla 31 Mart vak'asının hemen ertesi gün (1909) Adana'da, yine kendilerinin çıkardıkları, fakat başaramadıkları iğtişaşa ölen Ermenilerin intikamının da almış oluyorlardı. Bu şekilde körü körüne bir intikam za'afına kapılan, gözü dönmüş Ermeni cellâtları, âdeta, birer canavar kesilmişlerdi. Kan akıtmak, kıyasıya kan akıtmak, öldürmek, parçalamak, bu canavarlaşmış mahlûklara hayvani zevk veriyordu. Fransa bu vahşetin hâmesi, İngiltere ise seyircisi rolündeydi. Hâmi ve seyirci, garb dünyasının bu iki lideri için Adana faciası müebbed bir leke olarak tarihe geçecekti.⁶¹

Ermenilerin Türklere yönelik katliamlarının Güney bölgesiyle sınırlandırmak doğru değildir. Zira Doğu Anadolu Bölgesi'nde de aynı dönemde aktif Ermeni eylemleri, Türk halkına yönelik katliam hareketleri had safhalara ulaşmıştır. Ermeniler tarafından Erzincan'da, Erzurum'da, Muş, Bitlis, Kars, Sarıkamış ve daha birçok yerlerde tüyler ürpertici katliamlar yapılmıştır. Erzincan'da birçok Türk'ü kuyulara atıp boğmuşlar, birçoğunu Kilise Meydanı'nda topladıktan sonra öldürmüşler, bir kısmını da evleriyle birlikte yakmışlardır. Erzurum'a doğru çekilen Ermeniler, yol boyunca bütün Türk köylerini yakmış ve halkını da öldürmüşlerdir. Bu katliamlarda öldürme işi, daima işkenceden sonra gerçekleştirilmiştir. Bir cami avlusunda öldürülmüş olan Türk kadınlarının bazılarını, öldürülmeden önce tecavüz edilmiş, bazı kadın ve genç

kızların tenasül aletlerine fişekler sokulmuştur. Erzurum'da 7 Şubat 1918'de başlayan büyük katliam'da Ermeniler ilk gün, sokakta öldürülenler hariç, çıplak soyularak hamama götürülen 270 Türk üzerinde en haris hislerini tatmin ettikten sonra bunların yüz yetmişini öldürmüşlerdir.⁶² 26 Şubat günü, 3000 Türk öldürdüklerini kendileri itiraf etmişlerdir.⁶³

SONUÇ

Yukarıda "Türkiye'deki Katolik Ermenilerin Faaliyetleri" adı altında arşiv belgeleriyle destekli olarak incelediğimiz bölümde "sevkiyata tabi tutulmayan Ermeniler" arasında hasta ve âmâların, asker ailelerinin, memur, tüccar, bazı amale ve ustaların yanı sıra, Katolik ve Protestan mezhebinden olan Ermenilerin bulunduğunu görmüştük. Hatta bunu destekleyen Dahiliye Nazırı Talat Paşa imzalı çeşitli vilayetlere gönderilen telgraflarda da Katoliklerin ve Protestan mezhebinden olan Ermenilerin bu sevkiyat dışında tutulması istenmiştir.

Ermenilere atfedilen "teba-ı sadıka" sıfatını Osmanlı toplumu içerisinde yaşayan Ermenilerden sadece Katolik ve Protestan Ermeniler mi devam ettirmişlerdir? Bu durum başka soruları da akla getirmektedir: Acaba, 1915 ile 1920 yılları arasında gerçekten Katolik ve Protestan Ermeniler Osmanlı Devleti'ne sadık mı kaldılar? Katolik ve Protestan Ermenilere bu toleransın verilmesinin gerçek nedeni nedir?

İkinci sorunun cevabını Osmanlı Devleti içerisinde Katolik ve Protestan Ermenilerin genel statüsünü ortaya koyduğumuzda buluyoruz.

XVII. yüzyıldan itibaren Doğu'da kendisine sadık bir müttefik oluşturmak için giriştiği misyoner faaliyetlerle Osmanlı toplumu içerisinde kendisine hedef kitle olarak seçtiği Ermeniler arasında Katoliklik mezhebini yerleştirmeye çalışan ve bir süre sonra ürünlerini almaya başlayan Fransa, kendisine Doğu'da yeni, sadık bir müttefik oluştururken Ermeniler arasında da mezhep mücadelelerine sebebiyet vermiştir. Öyle ki, Katolikliğin Ermeniler arasında yayılmasından rahatsızlık duyan Gregoryen Ermeniler, durumu Osmanlı Devletine şikayete kadar taşımış ve bu dönemde Osmanlı Hükümeti, Katolik olan bu Ermenileri, İstanbul'dan Anadolu'nun iç kısımlarına doğru mecburi bir iskâna tabi tutmuştur. İşte tam bu sırada patlak veren 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, bu bölgelerde bulunan Katolik Ermeniler için bir sınavdan geçme hadisesini ortaya çıkarmıştır.

Bu savaş sırasında Doğu Anadolu'da bulunan Gregoryen Ermeniler, Osmanlı Devletine karşı Rus kuvvetleriyle açık bir şekilde işbirliği ve ihanet içerisinde bulunurlarken Katolik Ermeniler böyle bir hareketin içerisinde yer almayarak devlete sadakatlerini göstermişlerdir. İşte bu dönemde Babıâli, zaten önceden bu iskan yüzünden Avrupa'dan gelen baskıları bir yerde tavizkâr bir şekilde yerine getirirken, Anadolu'ya Gregoryen Ermenilerin baskısı yüzünden sürülen Katolik Ermenileri affederek tekrar İstanbul ve Bursa gibi yerlere dönüşlerine müsaade etmiştir. Doğu Anadolu'da Rusya'yla işbirliğine girişmeyen Katolik Ermenilerin Rusya'nın Anadolu'da etkin bir duruma gelmesini istemeyen Fransa'nın düşündürücü rolünün yanında Rusya'nın Van Konsolosu Mayevski'nin Katolik Ermenileri tahlili de bu duruma farklı bir açıklama sunmaktadır. Mayevski, Katolik Ermenilerin kendilerini diğer Ermenilerden uzak tuttuklarını ve bunlarda milli bir idealin bulunmadığını belirtir. Durum her ne şekilde olursa olsun Gregoryen Ermenilerin 1828 ihanetine karşılık Katolik Ermenilerin bu sadakatleri Osmanlı tarafından ziyadesiyle mükafatlandırılmıştır. Mahmut II. bu Ermeniler için Adana'da Ermeni Katolik Patrikliğini kurmuştur. Zira gelişmeden sonra da Katolik Ermeniler Doğuda Katolikliğin koruyucusu durumuna gelmişlerdir.

Bu gelişmede en büyük rolü hiç şüphesiz XVII. yüzyıldan beri Katolikliğin Ermeniler arasında yayılması için mücadele veren Fransa oynamıştır. Fransa artık amacına ulaşmış ve Anadolu'daki Katolik Ermenilerin hamisi statüsünü çalışmalarıyla başarmıştır. Fransa'nın Anadolu'da açtığı misyoner okullarıyla bir zamanlar Haçlı Seferleriyle yapılamayan şeyler artık va'z ve nasihatle, kitaplarla, risâlelerle, mektep ve hasta hanelerle yapılmaya başlanmıştır.

Durum genel itibariyle böyle bir tablo içerisindeyken, 1915 yılına gelindiğinde Katolik Ermeni topluluğu sevkıyata tabi tutulmamıştır. Gerçi bu dönemde sevkıyat emri veren İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın, tedhiş faaliyeti içerisinde bulunmuş, sakıncalı olan bütün Ermenilerin ayırt edilmeksizin Osmanlı sınırları içerisinde seferberlik halinde bulunan devletin güvenliği için yine devletin sınırları içerisindeki başka yerlere sevkıyatını isteyen telgraflarının bulunması, Katolik, Protestan, Gregoryen ayırımını ortadan kaldıran diğer bir husus olarak ortaya çıkmaktadır.

Katolik ve Protestan Ermenilerin sevkıyata tabi tutulmamasında akla gelen noktalardan bazıları şunlardır:

Birincisi, Anadolu'da bulunan çeşitli elçiliklerin Babiâli'ye olan baskıları. "Belgelerle Uluslararası Rekabette Ermeni Sorunu'nun Kökeni 1878-1918" isimli eserinde Doç. Dr. Nurşen Mazıcı: "Amerikan misyoner ve elçilerinin karşı çıkması sonucu, Katolik ve Protestan Ermenilerin büyük bir çoğunluğu, göç dışı bırakıldılar."⁶⁴ şeklinde bir açıklama getirmiştir.

İkincisi Protestan ve Katoliklere ait çok sayıda misyoner okulun bulunması ve bu okullardan gelen baskılar söz konusu durumu ortaya çıkarmıştır.

Üçüncüsü ve en önemli noktalardan birisi ve belki de Talat Paşa'nın bu telgraflarının altında yatan gerçek neden, ABD'nin Babiâli üzerindeki yoğun baskısıdır. Zira ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'na sözde tarafsız ve gözlemci bir devlet sıfatıyla kendisine bir statü kazandırması bu baskıyı İngiltere'yle birlikte Anadolu'daki Protestan Ermenilerin hamisi rolüyle yapmış olması yadırganmayacaktır. Bu gruba Katolik Ermenilerin hamisi olan ABD'nin 1917'ye kadar gizli müttefiki olan Fransa'nın muhtemel isteğiyle Katoliklerin de dahil edilmiş olması da gözden kaçmaması gereken bir diğer noktadır.

İhtimal dahilinde olan ve önemli olacağını düşündüğümüz başka noktalar da vardır. Bunlar da Babiâli'nin konuyla ilgili olarak takip etmiş olduğu politikadır.

Bunları da sırasıyla mercek altına yatırdığımızda 1915 yılı için, Osmanlı Devleti'nin bir iç politik manevra olarak Osmanlı toprakları içerisinde birbirine düşman, çeşitli mezheplere bölünmüş Ermeniler arasında Katolik ve Protestan Ermenileri, Rusya'yla işbirliği yapan aşırı milliyetçi gruplar olan Gregoryen'den ayırarak Ermeniler arasında bir bölünme yaratıp savaş halinde bulunan devletin Doğu bölgesini bir nebze de olsa güvence altına almaya çalıştığı görülebilir.

1918-1919 yıllarında ise savaştan yenik çıkan, işgal altında bulunan bir Osmanlı Devleti vardır. İşte bu dönemde İstanbul'da artık sarayı dahi ellerine geçirmiş olan Fransız ve İngilizler ve baskılarıyla bu tarihlerdeki Katolik ve Protestan Ermenilerle ilgili Dahiliye Nezaretinden çıkan imtiyazlı telgrafların sebebini anlamak hiç de güç olmayacaktır.

Fransa'nın Osmanlı Devleti içerisindeki Katolik Ermenilerin hamisi yani koruyucusu olması ve bu ülkenin Anadolu'nun Güneyindeki Antep, Urfa, Maraş gibi yerlerde Katolik Ermenilerle birlikte hareket etmediğini söylemek de herhalde büyük bir hata olacaktır.